

ІСТОРІЯ СЕРАХОВИЧІВСЬКОГО СКАРБУ

Максим ЛЕВАДА

Національний музей історії України,
вул. Володимирська, 2, 01001, м. Київ, Україна,
e-mail: maxim.levada@gmail.com

Розглянуто історію скарбу римських монет, знайденого в с. Сераховичі Старовижівського р-ну Волинської обл. у 1935 р. Обставини та вміст цього депозиту ніколи не були до кінця з'ясовані, а сам скарб зник під час Другої світової війни. З часом виникла теорія про два скарби і донедавна існувало декілька версій історії цього депозиту. Одна з них відсилала до картотеки Я. Пастернака, але була малоінформативною (судячи з усього, там лише зафіксовано факт виявлення скарбу), а інша ґрунтується на інформації О. Цинкаловського, яка містить багато цікавих подробиць, але її ніколи не перевіряли. Там ідеться про знахідку човна-довбанки, в якому був шкіряний мішечок зі срібними монетами та багато брил бурштину, проте документи з архіву Державного археологічного музею у Варшаві свідчать про інше. Крім монет, у скарбі були срібні деталі поясу або вузди, бурштину не було, правда, музей отримав скарб за рік після його виявлення, коли частина знахідок уже розійшлася по руках.

Важливу інформацію та уточнення віднайдено у спогадах безпосередньої учасниці виявлення скарбу, де вона докладно описує перебіг подій та знахідки, що дає змогу суттєво деталізувати історію виявлення й передачі до музею скарбу та зрозуміти роль окремих учасників цієї історії. Аналіз наявних джерел, з урахуванням нововиявлених, дозволяє достатньо впевнено локалізувати місце знахідки та дійти висновку, що йдеться про єдиний грошово-майновий комплекс, до складу якого, крім монет, входили прикраси.

Із наявної інформації висновано, що в основі версії О. Цинкаловського перебуває вигаданий переказ людини, яка очевидцем не була, але на власний розсуд додала деталі задля більшої переконливості. З часом ця версія перетворилася на народну легенду, яка існує досі.

Ключові слова: Сераховичі, скарб, римські монети, Я. Пастернак, О. Цинкаловський.

До Другої світової війни в Державному археологічному музеї у Варшаві (Państwowy Muzeum Archeologiczny (PMA)) зберігався скарб, до складу якого входили, зокрема, срібні римські монети, а походив він зі с. Сераховичі (нині – Сереховичі), що північніше Ковеля¹. Цей депозит згаданий в усіх основних працях, присвячених знахідкам римських скарбів та окремих монет Східної Європи [Кропоткин, 1951, с. 114; 1961, с. 54; Брайчевський, 1959, с. 126]. Але ці публікації не містять жодної інформації щодо обставин знахідки або вмісту скарбу, а лише відсилають до рукопису 1946 р. з архіву Інституту археології НАНУ львівського археолога Олександра Феніна. У його ж тексті інформації про скарб теж обмаль: «Сераховичі, р. Ковель. Скарб монет. Держ. Арх. Музей – Варшава. Картотека Я. Пастернака» [Фенін, 1946, с. 46].

¹ Це – розширений та перероблений варіант статті «The Hoard You Did Not and Could Not See» («Скарб, якого ти не бачив і не міг бачити»), яку ми разом із Магдаленою Мончинською та Степаном Степаненком опублікували у збірці на честь професора Александра Бурше [Levada, Maczyńska, Stepanenko, 2021]. Здійснити цей свій новий задум у повному обсязі я зміг лише завдяки допомозі та підтримці моїх друзів і колег, яким щиро дякую: Яцеку Анджейовському (Варшава), Магдалені Мончинській (Краків), Степану Степаненку (Париж), Кирилу Мизгіну (Варшава), Ларисі Липовській (Ковель), Олені Бірюліній (Луцьк). Окремо хочу сердечно подякувати директорів РМА д-рові Войцеху Бжезіньському за дозвіл опублікувати документи з архіву музею.

На картотеку Ярослава Пастернака також посилався в публікації 1949 р. Казімеж Маєвський: «Сераховичі, пов. Ковель. Скарб монет рим. Держ. Арх. Музей, Варшава. Картотека Я. Пастернака»² [Majewski, 1949, s. 145].

Як склалася доля «картотеки Я. Пастернака» – з'ясувати важко. Ярослав Пастернак виїхав зі Львова на Захід у 1944 р. перед вступом до міста радянської армії. Зі собою вивіз якісь архіви. Після скитань Європою в 1949 р. він оселився в Торонто, де й мешкав до кінця життя – до 1969 р. Про свою картотеку Пастернак згадує в монографії 1961 р., де в одному з посилань пише: «... наша картотека знахідок» [Пастернак, 1961, с. 263].

Отже, дві найбільш ранні публікації – О. Феніна 1946 р. та К. Маєвського 1949 р. – походять з одного джерела – картотеки Я. Пастернака. Думаю, вони незалежні – К. Маєвський був випускником Львівського університету й до 1941 р. завідував там кафедрою історії стародавнього світу, а паралельно працював у львівському відділі Інституту археології АН УРСР. З липня 1945 р. він уже працював у Польщі, де спочатку був представником Міністерства культури та мистецтв з охорони пам'яток у Нижньому Шльонську [Dypowski, 1982, s. 10]. Про рукопис О. Феніна він, найімовірніше, не знав, бо не послався в книзі на його роботу. До того ж цю тему К. Маєвський досліджував уже тоді, коли О. Фенін науковий шлях іще не розпочав. 12 грудня 1938 р. на засіданні відділення філософії Наукового товариства у Львові³ він презентував свою працю «Римські імпорти на землях Польщі в імператорську епоху», де, зокрема, йшлося про знахідки римських монет [Majewski, 1939, s. 265].

Львів'янин О. Фенін міг мати доступ до матеріалів Я. Пастернака лише до того, як той покинув Львів у 1944 р., точніше – до німецької окупації міста. Це цілком можливо. До війни О. Фенін був студентом та одночасно з 1940 р. працював у львівському відділі Інституту археології АН УРСР. З 1941 р. служив на флоті, а повернувся до Львова лише 1946 р., тоді ж поновив навчання в університеті та закінчив його, паралельно працюючи в тому самому відділі [Ситник, 2006, с. 112]. Напевно, що до війни він мав доступ до матеріалів Я. Пастернака, як і К. Маєвський, який поїхав із міста після 1941 р. Найімовірніше, з картотекою вони працювали незалежно один від одного. Судячи з того, що повідомлення О. Феніна та К. Маєвського тотожні, інших відомостей про скарб у Я. Пастернака не було.

Посилається на картотеку Ярослава Пастернака й Олександр Цинкаловський. Але його публікація містить зовсім іншу інформацію та ще й детальний опис обставин знахідки. У книзі «Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego» він пише так: «Сераховичі – пов. Ковель. Скарб римських монет, знайдений в шкіряному мішечку-гаманці, який лежав на дні човна-довбанки, відкопаного в торфі. Разом знайдено багато брил поліського бурштину. Частина скарбу Р.М.А., Картотека Пастернака, Majewski 937. Bad. C.»⁴ [Cynkałowski, 1961, s. 125]. Олександр Цинкаловський вказує і працю Казімежа Маєвського, де згадки ані про човен, ані про бурштин немає.

Пізніше у книзі «Стара Волинь і Волинське полісся» О. Цинкаловський, посилаючись уже на власну монографію 1961 р., уточнює обставини, за яких виявлено скарб: «... на заболоченому пересмику між озерами під час копання рову натраплено на довбаний човен, в якому знайдено брили янтару і шкіряний гаманець, вповнений римськими денарами» [Цинкаловський, 1986, с. 360]. Така перманентна додаткова деталізація потребує прискіпливого розгляду, оскільки абсолютно незрозуміло звідки ж О. Цинкаловський її одержав.

² «Serechowicze, pow Kowel. Skarb monet rzym. Państw. Muz. Arch., Warszawa. Kartoteka J. Pasternaka».

³ Towarzystwo Naukowe we Lwowie.

⁴ «Serachowicze – pow. Kowel. Skarb monet rzymskich znaleziony w sakiewce skórzanej, która leżała na dnie czółna-dłubanki odkopanego w torfie. Razem znaleziono dużo brył bursztynu poleskiego. Część skarbu Р.М.А., Kartoteka Pasternaka, Majewski 937. Bad. C.».

В архіві РМА у Варшаві збереглися документи, які дають можливість уточнити як саме предмети з цього скарбу опинилися в музеї. Кунка Міткова-Шуберт знайшла листування, з якого можна зрозуміти певні обставини, за яких було знайдено скарб, і його подальшу долю. Ці документи вимальовують геть іншу картину, ніж та, яку ми знаємо зі слів О. Цинкаловського.

Ось, що вона з'ясувала: «В РМА зберігається велика кореспонденція щодо цієї знахідки. Скарб, швидше за все, викопаний та викинутий з землі під час вирівнювання території урочища Лють (або Люте) в 1935 р., коли робітники знайшли по кілька монет, але не розуміючи їхню цінність, незабаром їх загубили. Основну частину скарбу знайшов під час планування валів Литвинчук [Litwińczuk] з Сераховичів у 1935 р. “неподалік місця впадіння рову b21 до рову В”. Дещо пізніше 8 монет знайшов на південь від того місця, також на валах каналу В “просто в землі” інший мешканець того села Ян Бондарчук [Jan Bondarczuk]. Олександр Цинкаловський з Кременеця повідомив про це під кінець грудня 1936 р. директора РМА Романа Якімовіча. Вже 4.I.1937 р. РМА отримало 156 денаріїв і 15 фрагментів срібних прикрас (!), “головним чином пряжок та закінчень ременів від поясу” з того скарбу. Бондарчук також передав свої монети разом з трьома іншими, отриманими від місцевих пастухів. У Сераховичах залишилося “в людей” ще бл. 10 монет, а ще декілька інших було у співвласниці Сераховичів, яка мешкала в той час у Варшаві. В книзі надходжень РМА за 1929–1939 в розділі 1223–1225 (1937 р.) занотовано 166 римські срібні монети разом з 15 уламками прикрас з місцевості Сераховичі Ковельського пов. Надзвичайно цікавий, майже унікальний з огляду на наявність багатьох фрагментів прикрас, скарб був втрачений під час II світової війни» [Mitkowska-Szubert, 1991, s. 178].

Із книги надходжень РМА, про яку згадує К. Міткова-Шуберт, зрозуміло, що скарб надійшов до музею двома партіями. Перша – 4 січня 1937 р. від Юзефа Литвинчука, який продав 152 денарії і 15 уламків срібних прикрас, та ще 3 денарії, придбані в різних селян. Друга – 23 квітня 1937 р. – у Яна Бондарчука було придбано 11 денаріїв.

Так, наявна інформація походить із двох джерел. Те, що можна назвати «версією О. Цинкаловського», містить відомості про шкіряний мішечок або гаманець, покладений до довбаного човна, а також про «багато брил бурштинну». А, згідно з архівом РМА, знахідку описано по-іншому – відсутні човен та бурштин, але наявні фрагменти срібних пряжок і наконечників поясу. Цікаво, що обидві версії стосуються О. Цинкаловського, бо саме він повідомив музей про скарб.

Оскільки версія РМА походить з музейної книги надходжень і тогочасного листування, то її можна вважати більш коректною, себто достовірною. У документації РМА фігурує людина на ім'я Ян Бондарчук, яка незабаром з'явиться ще раз, але вже під іменем Іван Бондарчук.

Річ у тім, що відносно недавно несподівано з'явилося ще одне джерело, яке дає змогу уточнити обставини, за яких було знайдено скарб та його вміст. У 2013 р. Лариса Липовська, студентка з Луцька, збираючи етнографічний матеріал для дипломної роботи, записала в Сераховичах спогади місцевої жительки на ім'я Палашка (Пелагія) Седлярук. Ця жінка, 1925 р. н., розповіла, що це саме вона знайшла скарб. На жаль, незабаром вона відійшла у засвіти, тому жодних нових обставин з'ясувати вже не вдасться, а цей запис – унікальне єдине свідчення очевидця.

Варто наголосити – студентські роботи часто залишаються непоміченими. Лише завдяки тому, що Сергій Панишко, науковий керівник диплому, збагнув важливість цієї інформації, спогади Палашки Седлярук були надруковані. Ця розповідь потребує ретельного вивчення, тому наведу її повністю, без жодних купюр: «Події, про які я розказую, трапились зі мною, коли мені виповнилося дев'ять років. Жили ми тоді недалеко від озера, а наша земельна ділянка була майже в лісі під Шкробами⁵. Там я й пасла корів. Одного літнього дня я погнала худобу на пашу, було жарко, йшла я повз канаву, до води, як бачу, щось блиснуло. Спершу я

⁵ Шкроби – село за 5 км на північ від Сераховичів.

подумала, що це мені здалося, але коли спустилася вниз і розгорнула землю, то витягла звідти пацьори [намисто]. Стала копати глибше і натрапила на якісь гроші. Земля була дуже збита, то й копати було дуже важко, через те я вийняла жменьку тих грошей, а більше не змогла, треба було брати залізко [лопату]. Хоч я була й мала, але тямила, що то не польські гроші, бо я їх бачила, як вони виглядають. Ввечері, як пригнала корови додому, розказала про все батькам.

Наступного дня я з старшим братом Йосипом взяли лопату, відро й пішли на те місце. У рові ми відкопали щось схоже на ящик чи сундук, по боках з круглими колечками. Звідти ми вийняли ще трохи прикрас: круглі колечка, й пацьори з круглого й продовгуватого білого каміння. В цілому було їх добрі пригорщі (жменя). Грошей було більше, викопали ми там десь більшу половину відра. Вони були легкі, жовтого й білого кольору. Схожі на два польських злотих. На монеті з одного боку був зображений орел, а з другого образ жінки. Ми принесли все це додому. Полокали [полоскали] монети в решеті на озері. Частину грошей пороздавали односельчанам, а решту прийшов місцевий представник влади на той час у селі, депутат польського сейму Іван Бондарчук з батюшкою Миколою Коровицьким. Вони порадили нам віддати скарб. Дали нам за ті монети 100 злотих, а пацьори забрали по 50 грошей. За ті гроші ми поставили нову хату і купили мені нове пальто. Що було далі з цим скарбом, ми не знали, а вже пізніше нам сказали, що він знаходиться в Польщі в музею.

А одна наша односельчанка, Олена Батракова, по вуличному (вона була грамотна й дуже набожна) казала, що читала у якійсь книжці, що нашими землями проїжджала колись королева Бона, ніби це вона й заховала ті прикраси й багатства. А чи правда це, чи ні – одному Богу відомо.

Рис. 1. Пелагія Денисівна Седлярук з чоловіком Феоктистом Пилиповичем. Приблизно 2008 р. (фото сім'ї)

Fig. 1. Pelagia Denysovna Sedliaruk with her husband Pheoktyst Pylypovych. Approximately 2008 (family archive)

Ще кажуть у народі, що той, хто знайде скарб – буде дуже щасливим у житті. Я й справді щаслива, бо пережила німецький лагер, війну, пропрацювала 30 років у колгоспі свинаркою, збудувала з чоловіком дім, виховала дочок, дочекалася онуків і правнука. Відсвяткувала 88 років, а життя, як одна мить» [Липовська, Панишко, 2013, с. 447–448].

Ця зворушлива та наївна розповідь літньої жінки, яка все життя прожила в звичайному волинському селі, справляє сильне враження. Виглядає, що вона не фантазує, а щиро описує все, як пам'ятає, не роблячи навіть спроби для додаткової переконливості збільшити, наприклад, розмір скарбу. Здається, для маленької селянської дівчини цей випадок залишився одним із найсвітліших спогадів дитинства.

Єдине можливе перебільшення, яке я бачу в цій інформації, стосується кількості монет. Приблизна кількість (більше половини відра) абсолютно реальна для скарбів цього типу, але набагато менша, ніж ті 156 денаріїв, що надійшли до музею⁶. Правда, до РМА потрапила лише якась частина скарбу, та й ми не знаємо напевно про що йдеться – видається вона каже про те, як вони несли монети із землею додому, які пізніше *«полокали в решеті на озері»*. Жменька срібних прикрас, враховуючи, що йдеться про дитячі долоні, цілком відповідає 15 фрагментам пряжок та наконечників ремня, які були в музеї. А *«круглі колечка»*, радше, і є ті пряжки (рамки від пряжок), згадані в музейних документах.

Безумовно, реальною особою та учасником подій є Іван Бондарчук – той самий Ян Бондарчук, згаданий в архівних документах музею. Це додає переконливості обом джерелам – як спогадам, так й інформації РМА. Але головне, що дівоче прізвище Палашки Седлярук – Литвинчук, тобто той Юзеф Литвинчук, у якого музей викупив основну частину скарбу, насправді був Йосипом, старшим братом Палашки, про якого вона згадує.

Дуже важливий опис монет, бо в інших згадках про цей депозит немає жодного визначення, окрім того, що вони римські. Палашка Седлярук запам'ятала, що вони були *«схожі на два польських злотих»*. Здається, тут йдеться про розмір, а ми знаємо, що діаметр довоєнної польської монети 2 злотих становив 22 мм. Вона згадує, що *«на монеті з одного боку був зображений орел, а з другого образ жінки»*. Такі римські монети добре відомі. Як приклад наведу срібний денарій, карбований за часів імператора Траяна (98–117) з колекції берлінського Мюнцкабінету.

Діаметр цієї монети – 20 мм. На аверсі зображено профіль Салоніни Матидії, небоги імператора Траяна й майбутньої тещі імператора Адріана, та викарбовано напис: «DIVA AVGVSTA MATIDIA». На реверсі зображено орла на скіпетрі та напис: «CONSECRATIO», тобто «присвячення». Титул «августа» Матидія одержала лише в 113 р., тому цю монету було випущено у проміжку між 113 р. та 117 р.

Отже, перед нами вже три джерела та три версії однієї події: інформація О. Цинкаловського, матеріали з архіву РМА та спогади П. Седлярук.

Рис. 2. Йосип (Юзеф) Денисович Литвинчук, післявоєнний знімок (фото сім'ї)

Fig. 2. Josyp (Józef) Denysovych Lytvynchuk, postwar photo (family archive)

⁶ За спостереженнями Александра Бурше та Кирила Мизгіна, ємкість у літр вміщує приблизно 1 600 денаріїв, які певний час перебували в обігу (потерті).

Рис. 3. Денарій Траяна (Münzkabinett Berlin)
Fig. 3. Denarius of Traianus (Münzkabinett Berlin)

Дуже дивно, що О. Цинкаловський, який наприкінці 1936 р. уже знав про скарб і поінформував про нього дирекцію РМА, посилається у монографії не на власну інформацію про події, які, судячи з листування з музеєм, були йому добре відомі, а на «картотеку Я. Пастернака». Приблизно в той самий час, із червня 1936 р., О. Цинкаловський як представник (делегат) РМА на Волині забезпечував перевезення до музею знаменитого пшеворського поховання з Рудки біля Кременеця, яке також було знайдене випадково.

У квітні 1944 р. тодішній директор РМА К. Яздзевський дуже високо оцінив діяльність О. Цинкаловського, написавши, що з 1933 р. «як представник РМА він також був довіреною особою, відповідальною за охорону пам'яток на Волині. Зберігши велику кількість знахідок і передавши їх до РМА, він отримав велику заслугу на цій посаді» [Piotrowska, 2006, s. 87].

Цікаво, що сам Я. Пастернак у монументальній праці з археології України про скарб зі Сераховичів взагалі не згадує [Pasternak, 1961]. Іще дивніше те, що в іншій публікації згадує... картотеку О. Цинкаловського! Ось, як він пише: «Найбільш важливою працею О. Цинкаловського ... була інвентаризація понад сотні городищ княжої доби та складання картотеки волинських знахідок, що зберігалися по музеях і різних приватних збірках» [Пастернак, 1962, с. 10].

Відомо, що інформацію по пам'ятках і знахідках О. Цинкаловський збирав багато років: «... від 1930 р. я працюю над такою картою (археологічна карта б. Волині, тепер обл. Волинська, Рівненська і північна частина Тернопільської), збираючи археологічний і топономастичний матеріал. В 1937 р. в томі Записок Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові було надруковано частину цієї праці», – пише він 1940 р. [Рушай, 2018, с. 6]. Карта, про яку він згадує, судячи з усього, на той момент уже була закінчена польською мовою, але існувала лише у трьох примірниках. У бібліографічному покажчику праць О. Цинкаловського є на неї посилання: «*Archeologiczny atlas Wołynia i Polesia Wołyńskiego: 12 map osobnych kultur archeologicznych. Wydany fotostatem. Krzemieniec, 1939, 3 kopji*» [Бойко, 1975, с. 122].

Про картотеку О. Цинкаловського інформації зовсім небагато. З 1936 р. по 1939 р. він очолював музей або музейний кабінет у Кременецькому ліцеї. Сьогодні в Кременецькому краєзнавчому музеї зберігається кільканадцять карток із картотеки Цинкаловського, про що мені люб'язно повідомив директор музею Андрій Левчук. Правда, всі вони стосуються середньовічних пам'яток Волині. Куди поділася решта картотеки О. Цинкаловського відомо –

на жаль, згоріла. Максим Бойко, впорядковуючи бібліографію наукових праць Олександра Цинкаловського, написав, посилаючись на лист самого Цинкаловського, що його приватна бібліотека, архів та археологічні збірки «пішли з димом» у 1944 р. під час Варшавського повстання [Бойко, 1975, с. 117].

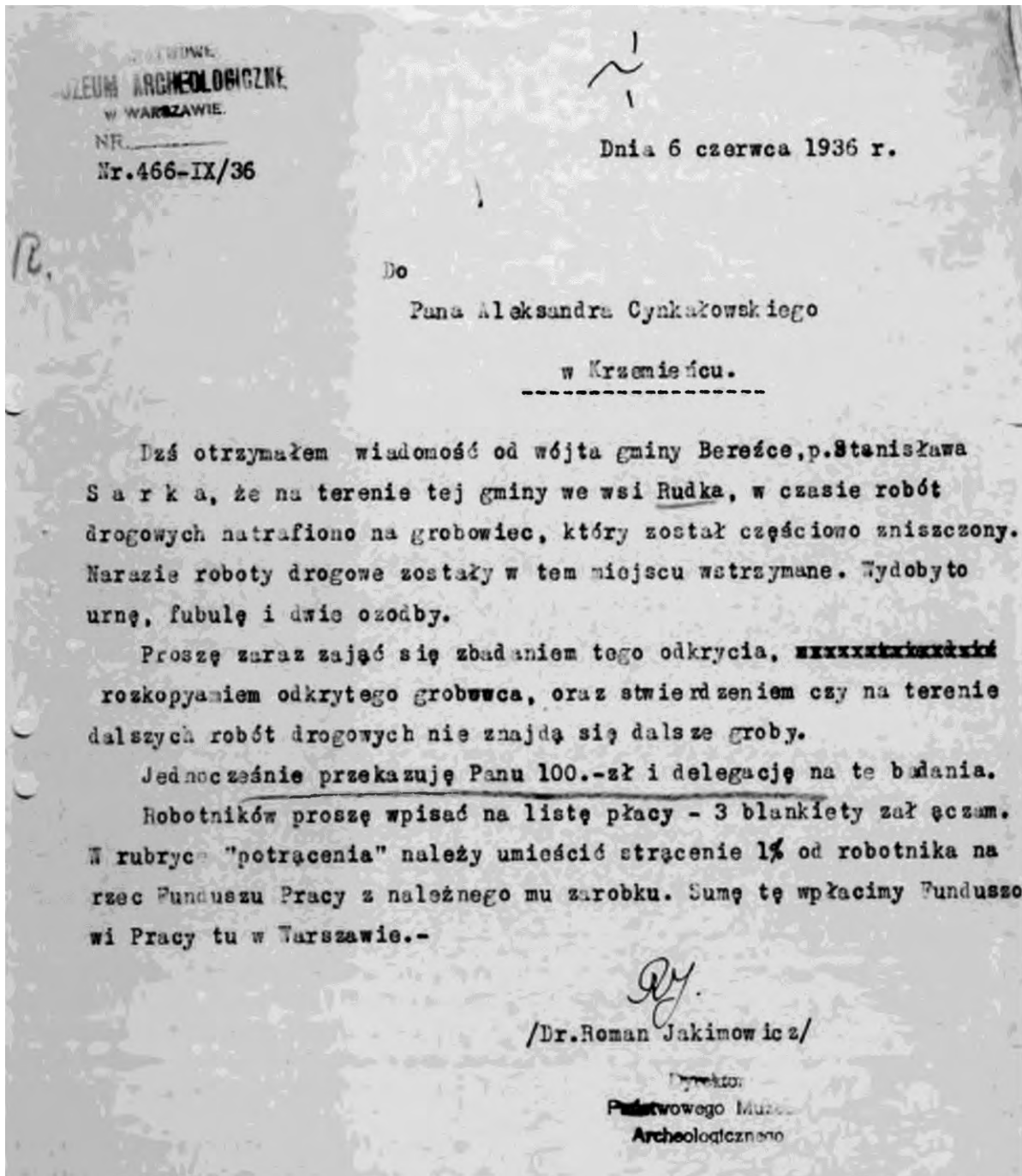

Рис. 4. Лист директора РМА до О. Цинкаловського стосовно проведення рятувних досліджень біля Рудки (за Piotrowska, 2006)

Fig. 4. Letter from the director of PMA to A. Cynkałowski regarding the conducting of rescuing research near Rudky (by Piotrowska, 2006)

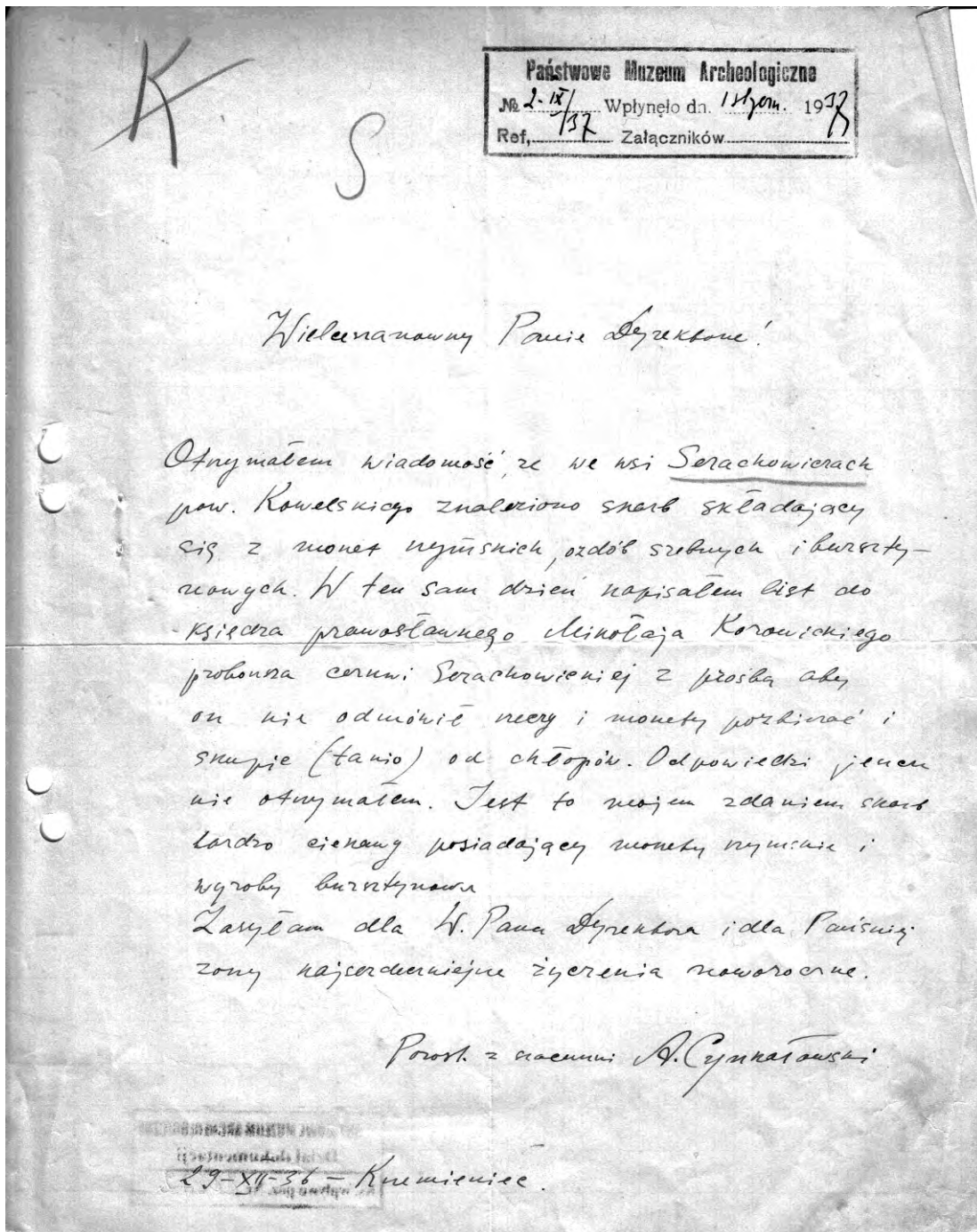

Рис. 5. Лист Олександра Цинкаловського до музею з повідомленням про скарб (архів РМА)

Fig. 5. Letter of Aleksander Cynkałowski to the museum with notice of hoard (archive of PMA)

А ось як сам О. Цинкаловський інформував музей про скарб у листі від 29 грудня 1936 р.:
«Шановний пане директоре!

Я отримав повідомлення, що в селі Сераховичі, Ковельського повіту було знайдено скарб, що складався з римських монет, срібних та бурштинових прикрас.

Того ж дня я написав листа до православного священика Миколая Коровицького, парафіяльного священика Сераховицької церкви, з проханням, щоб він не відмовився речі та

монети порахувати і викупити їх (дешево) у селян. Відповіді ще не отримав. На мій погляд, це дуже цікавий скарб з римськими монетами і бурштиновими виробами.

Посилаю панові директорові та його дружині найсердечніші новорічні побажання.

З повагою

О. Цинкаловський

29.XII.36 Кременець» [Archiwum..., № 2-IX/37].

З цього листа дізнаємося, що священник М. Коровицький, якого згадувала П. Седлярчук, з'явився із пропозицією віддати скарб музею не випадково, а на прохання самого Цинкаловського.

5 січня директор РМА Роман Якімовіч відповів Олександрові Цинкаловському, а з його листа зрозуміло, що він уже встиг з'їздити до села: «Вчора був у Сераховичах і привіз до музею майже весь скарб, тобто 156 срібних монет і 15 уламків срібних прикрас, переважно пряжок і наконечників ременів від поясу. Бурштину не було. Бачився з священником Коровицьким, який знайшов одну монету, та, зрозуміло, віддав її мені. Після цього він мені дуже допоміг з розшуками решти монет...» [Archiwum..., № 2-IX/37].

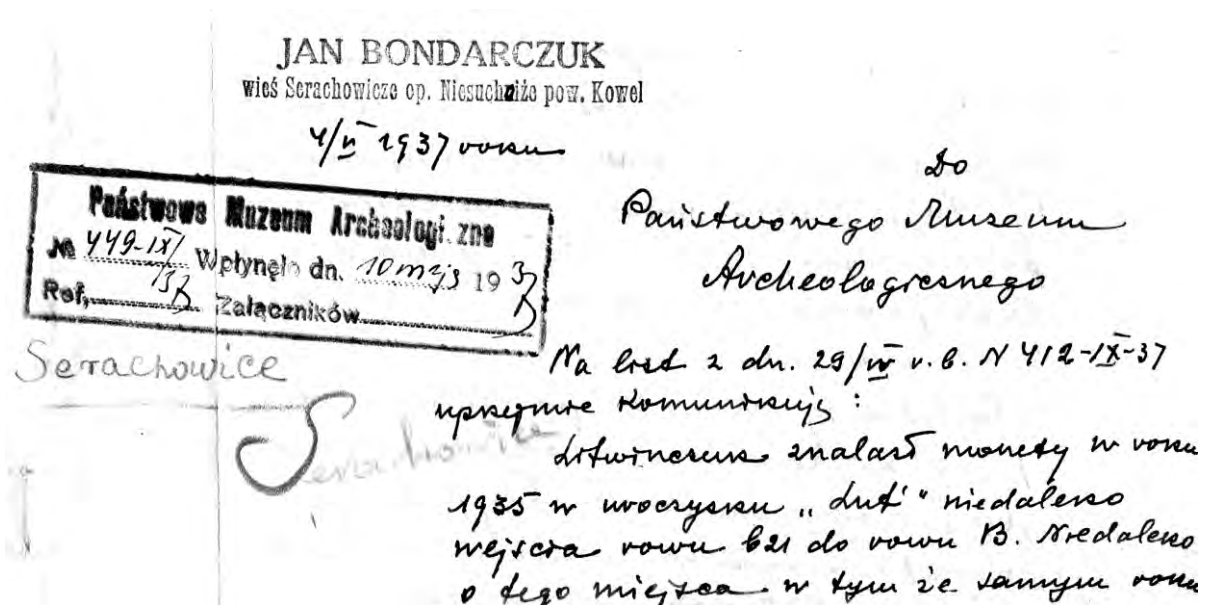

Рис. 6. Фрагмент листа Івана (Яна) Бондарчука до музею (Archiwum PMA)

Fig. 6. Fragment of the letter of Ivan (Jan) Bondarchuk to the museum (Archiwum of PMA)

Важливу роль у цій історії відіграв І. Бондарчук, той, кого П. Седлярчук називала представником влади й депутатом польського сейму.

Насправді Іван (Ян) Бондарчук депутатом Сейму не був, але певні адміністративні функції виконував. У 1930 р. він – член Волинської окружної виборчої комісії № 56 в Ковелі, тобто до виборів до Сейму певною мірою причетний [Dziennik, 1930, s. 1]. Імовірно, якраз участь у цій комісії й стала тою причиною, з якої односельчани вважали його депутатом сейму. А в 1936 р. він на волонтерських засадах був ще й радником Волинської сільськогосподарської палати⁷ та членом виконавчого комітету Волинського комітету пожертв від сільського господарства Фонду національної оборони⁸ [Życie, 1936, s. 367]. У цій палаті І. Бондарчук

⁷ Wołyńska Izba Rolnicza.

⁸ Wołyński komitet daru rolnictwa na Fundusz obrony narodowej.

представляв дрібних землеробських господарів [Komunikat, 1936, s. 1]. На своєму поважному статусі він акцентував власною печаткою, яку використовував при листуванні.

Повертаючись до ролі І. Бондарчука в історії виникнення «версії О. Цинкаловського», хочу звернути увагу на останні фрази з листа директора РМА до О. Цинкаловського: *«Можливо, що той, хто знайшов цей скарб, буде нашим інформатором і збирачем на терені Сераховичів, а може й всієї Несухойської гміни. Це син дуже незаможного господаря, чемний та відкритий. Служив у армії в артилерії у Володимирі»*⁹. Кого ж саме директор Р. Якімовіч міг вважати тим, хто знайшов скарб?

Одна (більша) частина монет та уламки прикрас були викуплені безпосередньо під час візиту Р. Якімовіча до Сераховичів у Й. Литвинчука, брата Палашки. Про це свідчить запис у музейній книзі обліку. Решта – менша частина – потрапила до музею майже за чотири місяці, у квітні, від І. Бондарчука. Видається, що весь цей час І. Бондарчук підтримував із музеєм зв'язок. В архіві РМА зберігся власноручний лист І. Бондарчука до музею, датований 4 травня 1937 р., де він повідомляє: *«Литвинчук знайшов монети в 1935 році в урочищі “Лють”, в місці впадіння рову b21 до рову В. Неподалік того місця в тому самому рову В (на південь від місця, де знайшов монети Литвинчук) я знайшов 8 монет без жодних інших предметів. Решта три монети я отримав від пастухів, які знайшли їх в тому самому рову В (на валах)»*.

Усі знайдені на території Сераховичів монети ні в якій посудині не були. Під час копання рову В робітники викинули їх разом з землею, а при плануванні, а точніше після планування, ці монети були знайдені. Припускаю, що монети були в якійсь шкіряній або полотняній сумці, бо Литвинчук знайшов якісь металеві деталі (їх відвезли до музею).

По кілька штук подібних монет (1–3), кільканадцять прикрас було знайдено при ритті рову В, але в більшості випадків вони були втрачені, тому що ніхто не думав, що вони мають будь-яку цінність.

Якби мені трапилося знайти ще монети у місцевого населення, я б відразу відправив їх на адресу музею.

Литвинчук розповів, що більше подібних монет у нього немає...» [Archiwum..., № 449-IX/37].

З цього листа зрозуміло, що ідея про шкіряний мішечок, який згадує О. Цинкаловський, вперше з'явилася саме в І. Бондарчука.

Іван Бондарчук був людиною не лише активною, а й освіченою. Існує припущення, що якийсь короткий час він навіть учителював [Боярчук, 2020, с. 467]. У 1925 р. вступив до Ковельського повітового товариства «Просвіта» ім. Лесі Українки, а в 1927 р. створив у Сераховичах просвітянський гурток і заснував бібліотеку-читальню [Кучерепа, Суцук, 2020, с. 87–88]. На той час, коли він з'являється в історії про скарб, йому було 39 років.

До музею О. Цинкаловський писав: *«... я отримав повідомлення...»*, тобто його проінформував про скарб той, кого він уже знав. Це не міг бути о. Коровицький, бо далі він пише: *«Того ж дня я написав листа до православного священика Миколая Коровицького...»*. З цього можна зробити два висновки. По-перше, у Сераховичах був хтось, хто підтримував зв'язок з О. Цинкаловським. І, по-друге, сам О. Цинкаловський знав місцевого священика.

Справді, ще до появи скарбу О. Цинкаловський особисто бував у Сераховичах. Олена Бірюліна нещодавно опублікувала цікавий документ «Чорнові записки до дослідження Цинкалівського О. про археологічні об'єкти», точніше – той його фрагмент, що стосується Сераховичів [Бірюліна, 2020]. У цих нотатках перераховані назви полів та сіножатей, серед них і Лють, яку ми вже знаємо з листів директора музею та І. Бондарчука як ур. Лють чи Люте¹⁰, де було знайдено скарб. Важливо, що назви О. Цинкаловський перераховує в певному порядку, а

⁹ У Володимирі-Волинському.

¹⁰ Директор Р. Якімовіч пише: *«Знахідку було зроблено на болоті, нещодавно осушеному, що називається Лють або Люте»*.

це дає змогу зрозуміти їх розташування відносно села й одне одного: «Площе – схід, Горки – схід, Кута – схід, Заполе – схід, Маковище – полуд. схід, Поросля – полуд. схід, Роскопаниця – полудень, Дубове – полудень, Солоня долини – захід, Линя – захід, Колодоватниця – захід, Лють – захід, Вістров – північ, Марковець – північ, Осова – північ, Ліски – північ, Подруб – схід, Вузьке (гай) – захід, Тросянка (корчма над шосею), Воронь – полуд. захід, Гатка – полуд. Схід» [Бірюліна, 2020, с. 43–44]. Так Лють – останнє, крайнє на північ, західне урочище села.

Рис. 7. Іван (Ян) Пилипович Бондарчук (по центру), 1936 р. (за Сераховичі..., 2020)

Fig. 7. Ivan (Jan) Pylypovych Bondarchuk (in the center), 1936 (by Сераховичі..., 2020)

Аналізуючи цей документ, О. Бірюліна дійшла висновку, що подорож до Сераховичів О. Цинкаловський здійснював мінімум двічі: «...приїздити чи навідуватись в село дослідник міг не один-два рази, а навіть і більше. І відбувалось це у проміжку між 1931 і 1934 роками...» [Бірюліна, 2020, с. 41–42].

Можна впевнено стверджувати, що Сераховичі О. Цинкаловський відвідав іще до того, як там знайшли скарб. У «Записках» він пише про місцеву церкву, описує образи XVIII ст., згадує знахідки креміння зі слідами обробки, виявлені західніше села, а також зазначає, що «там же я знайшов кремневу стрілку форми подовгастого листка, дуже добре оброблену», замальовує кам'яні хрести на цвинтарі. Є там навіть запис про «кам'яні сокирки, знайдені під час меліорації». Але про скарб не знає. Найімовірніше, під час цієї розвідки О. Цинкаловський познайомився і поспілкувався з освіченими авторитетними в селі людьми – о. М. Коровицьким та І. Бондарчуком. Недарма вони обоє фігурують у спогадах П. Седлярук як представники

влади: «... прийшов місцевий представник влади ... Іван Бондарчук з батюшкою Миколою Коровицьким».

Рис. 8. Отець Миколай Коровицький з церковним хором Сераховичів, 1930-ті роки (фото Л. Біляєвої-Липовської)

Fig.8. Father Mykolai Korovytskyi with the church choir of Serakhovychi, 1930's (photo by M. Biliaeva-Lypovska)

Ще одна деталь, на яку варто звернути увагу. У листі до музею О. Цинкаловський пише про «бурштинові прикраси», а в монографії 1961 р. – вже про «багато брил поліського бурштину». Директор Р. Якімовіч повідомляє О. Цинкаловського, що «бурштину не було», а І. Бондарчук пише, що «кільканадцять прикрас» знайдено, але вони втрачені. Все це непогано корелюється зі словами П. Седлярук про «пацьори з круглого й продовгуватого білого каміння»¹¹.

«Версія Цинкаловського» з'явилася в селі як усна народна традиція, а проіснувала ця легенда аж до нашого часу. У 2015 р. луцький тижневик «Відомості.інфо» надрукував матеріал журналістки Наталії Легкої під назвою «Які скарби приховує Старовижівська земля». Ця публікація майже дослівно повторює історію з човном: «У 1935 році під час проведення меліоративних робіт на околицях села Сереховичі був знайдений старовинний човен із суцільного стовбура дерева, – розповіли мені колись у місцевій школі. На дні його лежала шкіряна торбинка з римськими монетами. Чимало монет розібрали сільчани, і лише незначна їх частина дісталась археологічному музею у Польщі. А ще в човні було кілька брил бурштину» [Легка, 2015, с. 13].

¹¹ Варто пам'ятати, що поверхня давніх бурштинових прикрас часто окислена й має своєрідну шкірку, яка може бути від коричневого до яскраво-світлого кольору. Особливо це стосується виробів, вилучених із землі на поверхню та які певний час перебували просто неба під сонцем і вітром.

Показово, що легенда про човен існує в селі по сей час, хоча П. Седлярук, здається, її не знала. Порівнюючи ці два джерела, помітно, що знайдені предмети утворюють певні пари: дерев'яний човен-довбанка – дерев'яна шкатулка або скринька, брили бурштину чи бурштинові прикраси – намисто з білого каміння. В обох випадках ідеться про монети, але у спогадах П. Седлярук фігурують «прикраси» чи «круглі колечка», які відповідають уламкам прикрас із документів РМА.

Будь-хто, хто пробував зібрати інформацію про незвичайну випадкову знахідку, чудово знає, як швидко вона обростає різними фантастичними деталями. Особливо, якщо інформатор не був безпосереднім свідком і прагне прикрасити свою розповідь задля додаткової достовірності та переконливості. Водночас, коли О. Цинкаловський дізнався про скарб, він закінчував роботи з дослідження і порятунку поховання з Рудки, які йому доручив музей. Тобто, збирав інформацію не з перших рук – від людей, які безпосередніми учасниками подій не були. Поговорити з маленькою сільською дівчинкою їм не спало на думку, та й батьки чи старший брат навряд чи пустили би дитину розмовляти з поважним паном депутатом. Очевидно, монографію 1961 р. О. Цинкаловський писав уже після втрати своїх архівів, тому змушений був пригадувати події п'ятнадцятирічної давнини, про які він знав із переказів.

Зрештою, остання інформація стосується робіт, під час яких був викопаний чи викинутий із землі цей скарб. Спричинені вони були осушенням перезволожених ґрунтів під час земельної реформи 1933–1935 рр. Цікаву інформацію про це зібрав Анатолій Александрук із Ковеля: «Найбільший канал було прокопано в урочищі “Лють”, що в західній частині села, неподалік траси Ковель–Брест (урочище “Поля”, поблизу с. Шкроби). Він теж впадає у Турію. З урочища до каналу йшло безліч допоміжних. Їх копали тоді лопатами. Праця важка, але за неї влада добре платила, тому бажаючих вистачало. На землях села було прокопано 140–160 кілометрів різних каналів» [Александрук, 2015, с. 9]. Така розгалужена система меліорації, звичайно, не може бути точним орієнтиром для пошуків місця, де було виявлено цей надзвичайно цікавий скарб, але, як би там не було, сьогодні можна спробувати заново локалізувати й дослідити цю місцевість. Та найпершим завданням такого дослідження мають бути додаткові ретельні опрацювання всіх архівних документів, які зберігаються як в РМА, так і в Луцьку.

ЛІТЕРАТУРА

Александрук, А. (2015). Хутори і хutoryани. В *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сераховичі та Старовиживщина у світовій та українській історії. Матеріали LIII Всеукраїнської історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 24-й річниці Незалежності України, 20 травня 2015 року, смт Стара Виживка – с. Сераховичі*, 33, 9–12.

Бірюліна, О. (2020). Експедиція Олександра Цинкаловського в село Сераховичі. В А. І. Бондарчук (уп.). *Сераховичі: з історичної пам'яті* (с. 40–45). Луцьк.

Бойко, М. (1975). Бібліографія наукових праць ювілята, 1930–1973. В О. Цинкаловський. *Старовинні пам'ятки Волині* (с. 117–123). Торонто.

Боярчук, А. (2020). Перший з трьох. В А. І. Бондарчук (уп.) *Сераховичі: з історичної пам'яті* (с. 466–668). Луцьк.

Брайчевський, М. Ю. (1959). Римська монета на території України, Київ.

Кропоткин, В. В. (1951). Клады римских монет в Восточной Европе. *Вестник древней истории*, 4, 243–281.

Кропоткин, В. В. (1961). Клады римских монет на территории СССР. *Свод археологических источников*, АИГ4–4.

Кучерепа, М., Сушук, О. (2020). Ковельська повітова «Просвіта» імені Лесі Українки та просвітанський рух у селі Сераховичі в міжвоєнний період. В А. І. Бондарчук (уп.). *Сераховичі: з історичної пам'яті* (с. 84–89). Луцьк.

Легка, Н. (2015, 12–18 лютого). Які скарби приховує Старовижівська земля. *Відомості.інфо*, 6 (748), 13.

Липовська, Л., Панишко, С. (2013). Про обставини знахідки, склад та долю скарбу римського часу з с. Сераховичі Старовижівського району Волинської області. В Г. Бондаренко, І. Прокопів, А. Семенюк, А. Силюк (уп.). *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і Ковельщина в історії України та Волині*, (50, с. 447–448). Ковель.

Пастернак, Я. (1962). Ті, що розкрили підземний архів України (пам'яті видатних археологів України). В *Терем. Проблеми української культури*, 1. Детройт, 7–12.

Рушай, Е. І. (2018). Олександр Цинкаловський (1898–1983 рр.) – видатний історик та краєзнавець Волині (до 120-річчя від дня народження). *Історія науки і біографістика*, 3. http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2018_3_12

Сераховичі: з історичної пам'яті. (2020). А. І. Бондарчук (уп.). Луцьк.

Ситник, О. (2006). Львівська археологічна школа у період потрясінь та випробувань (1939–1951). *Археологічні дослідження Львівського університету*, 9, 106–133.

Фенін, О. В. (1946). Находи римських монет в західних областях УРСР. *Науковий архів Інституту Археології НАНУ*. Ф. 12. № 174.

Цинкаловський, О. (1986). Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року), II. Вінніпег.

Archiwum Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie,teczka «Serechowicze».

Cynkałowski, A. (1961). Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Warszawa.

Dynowski, W. (1982). Kazimierz Majewski (1903–1981). Wspomnienie pośmiertne. *Etnografia Polska*, 26(2), 9–13.

Komunikat (1936). Komunikat gospodarczy Wołyńskiej izby rolniczej. Rok III. Nr 6/29.

Levada, M., Mączyńska, M., Stepanenko, S. (2021). The Hoard You Did Not and Could Not See. In R. Ciołek, R. Chowaniec (ed.) *Aleksandria. Studies on Items, Ideas and History Dedicated to Professor Aleksander Bursche on the Occasion of his 65th Birthday*, (247–250).

Majewski, K. (1939). Importy rzymskie na ziemiach Polski w epoce cesarstwa. *Sprawozdania Towarzystwa naukowego we Lwowie*, XVIII, 3, 264–267.

Majewski, K. (1949). Importy rzymskie na ziemiach słowiańskich. *Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, A, 13. Wrocław.

Mitkova-Szubert, K. (1991). Serechowicze (Serehovičy). *Wiadomości Numizmatyczne*, 35, 3–4 (137–138), 178.

Pasternak, J. (1961). *Archaeology of Ukraine*. Toronto.

Piotrowska, D. (2006). Z działalności instytucji II Rzeczypospolitej chroniących zabytki archeologiczne na zachodniej Ukrainie. *Przegląd Archeologiczny*, 54, 61–98.

Воłyński Dziennik (1930, 13 września). *Воłyński Dziennik Wojewódzki*, 19.

Życie (1936, sierpień–wrzesień). *Życie krzemienieckie. Miesięcznik społeczny*. Ro V. Nr 8–9.

REFERENCES

Aleksandruck, A. (2015). Hutori i hutorani. In *Minule i sučasne Volini ta Polissâ. Serehovič i ta Staroviživšina u svitovij ta ukraińs'kij istorii. Proceedings of the 53th All-Ukrainian Historical and Local Lore Scientific Conference Dedicated to the 24th Anniversary of Ukraine's, May 20 2015, smt. Stara Viživka – s. Serehovič*, 33, 9–12. (in Ukrainian).

Biryulina, O. (2020). Ekspedytsiya Oleksandra Tsynkalovs'koho v selo Serekhovychi. In A. I. Bondarchuk (comp.) *Serekhovychi: z istorychnoyi pam'yati* (p. 40–45). Luts'k. (in Ukrainian).

Boyko, M. (1975). Bibliohrafiya naukovykh prats' yuvilyata, 1930–1973. In O. Tsynkalovs'kyy *Starovynni pam'yatky Volyni* (p. 117–123). Toronto. (in Ukrainian).

Boiarchuk, A. (2020). Pershyi z tr'okh. In A. I. Bondarchuk (Comp.) *Serekhovychi: z istorychnoi pam'yati* (p. 466–668). Luts'k. (in Ukrainian).

Braychevs'kyy, M. Yu. (1959). Ryms'ka moneta na terytoriyi Ukrayiny, Kyiv. (in Ukrainian).

- Kropotkin, V. V. (1951). Klady rimskikh monet v Vostochnoj Evrope. *Vestnik drevnej istorii*, 4, 243–281. (in Russian).
- Kropotkin, V. V. (1961). Klady rimskikh monet na territorii SSSR. *Svod arheologicheskikh istochnikov*, AI G4–4. (in Russian).
- Kucherepa, M., & Sushchuk, O. (2020). Kovel's'ka povitova «Prosvita» imeni Lesi Ukrayinky ta prosvityans'kyy rukh u seli Serakhovychi v mizhvoyennyi period. In A. I. Bondarchuk (comp.). *Serekhovychi: z istorychnoi pam'yati* (p. 84–89). Luts'k. (in Ukrainian).
- Lehka, N. (2015, February 12–18). Yaki skarby prykhovuye Starovyzhivs'ka zemlya. *Vidomosti.info*, 6(748), 13. (in Ukrainian).
- Lypovs'ka, L., & Panyshko, S. (2013). Pro obstavyny znakhidky, sklad ta dolyu skarbnykh rym's'koho chasu z s. Serakhovychi Starovyzhivs'koho rayonu Volyn's'koyi oblasti. In H. Bondarenko, I. Prokopiv, A. Semenyuk, A. Sylyuk (comp.). *Mynule i suchasne Volyni ta Polissya: Kovel' i Kovel'shchyna v istoriyi Ukrayiny ta Volyni*, (50, p. 447–448). Kovel'. (in Ukrainian).
- Pasternak, J. (1962). Ti, shcho rozkryly pidzemnyy arkhiv Ukrayiny (pam'yati vydatnykh arheolohiv Ukrayiny). In *Terem. Problemy ukraïns'koyi kul'tury*, 1 (p. 7–12). Detroit. (in Ukrainian).
- Rushay, E. I. (2018). Oleksandr Tsynkalovs'kyy (1898–1983) – vydatnyy istoryk ta kraysnavets' Volyni (do 120-richchya vid dnya narodzhennya). *Istoriya nauky i biohrafistyka*, 3. http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2018_3_12 (in Ukrainian).
- Serekhovychi: z istorychnoi pam'yati. (2020). A. I. Bondarchuk (Comp.). Luts'k. (in Ukrainian).
- Sytnyk, O. (2006). L'viv's'ka arheolohichna shkola u period potryasin' ta vyprobuvan' (1939–1951). *Arheolohichni doslidzhennya L'viv's'koho universytetu*, 9, 106–133. (in Ukrainian).
- Fenin, O. V. (1946). Nakhody rym's'kykh monet v zakhidnykh oblastiakh URSR. *Naukovyy arkhiv Instytutu Arkheolohiyi NANU*, f. 12. No 174. (in Ukrainian).
- Tsynkalovs'kyy, O. (1986). Stara Volyn' i Volyn's'ke Polissya (Krayeznavchyy slovnyk – vid naydavnishykh chasiv do 1914 roku). T. II. Winnipeg. (in Ukrainian).
- Archiwum Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie,teczka «Serechowicze». (in Polish).
- Cynkałowski, A. (1961). Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Warszawa. (in Polish).
- Dynowski, W. (1982). Kazimierz Majewski (1903–1981). Wspomnienie pośmiertne. *Etnografia Polska*, 26(2), 9–13. (in Polish).
- Komunikat (1936) Komunikat gospodarczy Wołyńskiej izby rolniczej. Rok III. Nr 6/29. (in Polish).
- Levada, M., Mączyńska, M., & Stepanenko, S. (2021). The Hoard You Did Not and Could Not See. In R. Ciołek, R. Chowaniec (ed.). *Aleksandria. Studies on Items, Ideas and History Dedicated to Professor Aleksander Bursche on the Occasion of his 65th Birthday*, (p. 247–250).
- Majewski, K. (1939). Importy rzymskie na ziemiach Polski w epoce cesarstwa. *Sprawozdania Towarzystwa naukowego we Lwowie*, XVIII, 3, 264–267. (in Polish).
- Majewski, K. (1949). Importy rzymskie na ziemiach słowiańskich. *Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, A, 13. Wrocław. (in Polish).
- Mitkova-Szubert, K. (1991). Serechowicze (Serehovičy). *Wiadomości Numizmatyczne*, 35, 3–4 (137–138), 178. (in Polish).
- Pasternak, J. (1961). *Archaeology of Ukraine*. Toronto.
- Piotrowska, D. (2006). Z działalności instytucji II Rzeczypospolitej chroniących zabytki archeologiczne na zachodniej Ukrainie. *Przegląd Archeologiczny*, 54, 61–98. (in Polish).
- Wołyński Dziennik (1930, 13 września). *Wołyński Dziennik Wojewódzki*, 19. (in Polish).
- Życie (1936, sierpień–wrzesień). *Życie krzemienieckie. Miesięcznik społeczny*. Ro V, Nr 8–9. (in Polish).

Стаття: надійшла до редакції 25.03.2021
прийнята до друку 16.09.2021

THE STORY OF THE SERAKHOVYCHI HOARD

Maxim LEVADA

*National Museum of the History of Ukraine,
Volodymyrs'ka Str., 2, 01001, Kyiv, Ukraine,
e-mail: maxim.levada@gmail.com*

This paper presents the complex history of the hoard of Roman coins found in the Serakhovychi village, Starovyzhivs'kyi district, Volyn' region, Ukraine in 1935. The hoard's discovery circumstances have never been clarified, while the hoard itself disappeared during World War Two. The ambiguity of discovery details even led to suggestions of the existence of two hoards and several versions of discovery. One version references the elusive J. Pasternak card index but proved uninformative. It is likely that the card index only recorded the basic fact of the discovery. Another version is based on A. Cynkałowski's account that includes a wealth of fascinating details that were never verified. This account tells of a dugout boat that contained a leather purse or bag with silver coins and amber pieces. Another version of the discovery circumstance is presented by the documents held at the National Archaeological Museum, Warsaw. It lists silver belt fittings or horse bits and coins among the finds. There is no mention of amber, although the museum obtained the hoard only a year after its discovery and after some of its elements were already given away to private individuals.

An invaluable aspect of the hoard's discovery is provided by a participant of these events, who describes her account of events and the find's composition. This first-hand account allows a reconstruction of the discovery circumstances, the process of the hoard's transition to the museums, and to clarifies the identity and roles of the people that participated in these events. Analysis of all accounts allows for identification of the exact discovery location and identification of the hoard as a mixed assemblage of coins and jewelry.

The available information suggests that the A. Cynkałowski account is based on a tale fabricated by a person who was not an eyewitness to the events and took it upon himself to embellish the story. This made-up version entered the local folklore and exists to this day.

Key words: Serakhovychi, hoard, Roman coins, J. Pasternak, A. Cynkałowski.